

*Драган Јовашевић**
Правни факултет у Нишу

СИСТЕМ МЕЂУНАРОДНИХ КРИВИЧНИХ ДЕЛА

Сажетак

После дугог историјског развоја, коначно је у другој половини 20. века инаугурисана нова, најмлађа грана казног права – међународно кривично право које се по својој правној природи и карактеристикама налази између националног кривичног права и међународног јавног права задржавајући своју осебујност и самосталност. Основни и најзначајнији појам и институт ове гране права свакако представља међународно кривично дело. О појму и садржини међународног кривичног дела у правној теорији постоји више различитих гледишта, али се ипак може закључити да се под овим појмом подразумева друштвено опасно, противправно дело виног човека које је прописано као кривично дело и за чијег је учиниоца прописана одређена казна. Из овако одређеног појма међународног кривичног дела произилазе његове основни елементи, а то су: 1) дело човека (које обухвата радњу пунолетног лица која се може јавити у три облика као: чињење, нечињење и пропуштање дужног надзора), последицу и узрочни однос), 2) друштвена опасност, 3) противправност, 4) одређеност дела у прописима и 5) виност учиниоца. Постоји две врсте међународних кривичних дела у ужем смислу (право или чисто) и у ширем смислу (неправо или мешовито). Најзначајнија су свакако међународна кривична дела у ужем смислу која су управљена на повреду или угрожавање универзалних, општецивизацијских вредности - међународног права

* Редовни професор на Правном факултету у Нишу

и човечности – што заправо и представља објект заштите ових кривичних дела. Но, поред међународног кривичног дела правна теорија познаје и кривично дело с елементом иностраности (то је свако кривично дело чији је било који елемент повезан са иностранством) при чему се ова два појма у великој мери подударају, али се ипак и значајно разликују. раду аутор разматра појам и основне елементе међународних кривичних дела.

Кључне речи: међународни правни акти, кривично дело, одговорност, суд, санкција

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Међународно кривично право је систем правних прописа којима се одређују појам, елементи бића и карактеристике појединих међународних кривичних дела и кривичне санкције које се од стране надлежних судских органа изричу њиховим учиниоцима у складу, на начин, под условима и у поступку како је то одређено у прописима општег дела ове гране права (Врачан, 2008: 805-846). Све до последњих деценија (иако је оно млада грана права) систем међународног кривичног права није био правно институционализован у једном "кодексу међународних злочина". Наиме, тек са завршетком Другог светског рата и са оснивањем и почетком рада првих "правих" међународних судских органа (у првом реду *ad hoc* војних судова), у њиховим Статутима (као основним конституционалним актима) су одређена поједина међународна кривична дела из њихове надлежности и систем кривичних санкција за учиниоце тих дела, као и правила за одмеравање прописаних санкција.

И статути *ad hoc* трибунала за бившу СФР Југославију и Руанду донети деведесетих година прошлог века такође су предвиђали систем деликата – међународних кривичних дела за чије учиниоце се пред ових органа води судски поступак и изричу казне као једина врста кривичних санкција. И Статут сталног Међународног кривичног суда донет 1998. године (тзв. Римски Статут) садржи одредбе којима се оснива стални Међународни кривични суд, одређује његова организација и поступак, као и систем међународних кривичних дела и кривичних санкција за њихове учиниоце, те правила за утврђивање кривичне одговорности и кажњивости њихових учинилаца.

ОСНОВНЕ ДЕОБЕ МЕЂУНАРОДНИХ КРИВИЧНИХ ДЕЛА

Основна подела међународних кривичних дела се тако може извршити према критеријуму њиховог извора. Према овом критеријуму разликују се: 1) међународна кривична дела предвиђена међународним правним актима. Овде спадају: а) кривична дела предвиђена у Статуту Међународног војног суда. То су кривична дела садржана у Нирнбершкој и Токијској пресуди, као и Закону број 10. Контролног савета за Немачку, б) кривична дела предвиђена у Статуту Хашког трибунала за бившу СФР Југославију, ц) кривична дела предвиђена у Статуту Међународног кривичног трибунала за Руанду и д) кривична дела предвиђена у Статуту сталног Међународног кривичног суда (тзв. Римском Статуту) (Есер, 2003: 133-163) и 2) међународна кривична дела предвиђена у кривичном законодавству Републике Србије. Овде спадају кривична дела која су предвиђена у глави тридесет четвртој Кривичног законика Републике Србије (Јовашевић, 2007: 87-92) из 2005. године.

У правној теорији се могу пронаћи и другачији критеријуми за деобу међународних кривичних дела. Према критеријуму извора, међународна кривична дела се могу поделити на (Димитријевић, Рачић, Ђерић, Папић, Петровић, Обрадовић, 2007: 238). Тако се разликују следеће врсте међународних кривичних дела:

- а) кривична дела према међународном обичајном праву. То су таква кривична дела која су претходно дефинисана у неком међународном уговору и потом захваљујући универзалним вредностима које штите прихваћена су као таква у пракси већине држава света. Отуда дефиниције ових кривичних дела и кривичне санкције за њихове учиниоце представљају *ius cogens* и делују *erga omnes*. То су кривична дела против хуманитарног права као што су: 1) геноцид, 2) злочин против човечности и 3) ратни злочини. То су, заправо, међународна кривична дела у ужем смислу и
- б) кривична дела прописана вишестраним међународним уговорима. Овде спадају кривична дела која су прописана међународним уговорима и имају дејство само у међусобним односима држава уговорница, па и не спадају у надлежност међународних судова. То су дела која су прописана бројним међународним уговорима, као што су: тероризам, прање новца, корупција, трговина људима, злоупотреба опојних дрога итд. То су, заправо, међународна кривична дела у ширем смислу.

Такође се у правној теорији разликују две врсте међународних кривичних дела и то: а) међународна кривична дела у ужем смислу и б) међународна кривична дела у ширем смислу (Ђурђић, Јовашевић, 2003: 13). Подела међународних кривичних дела на дела у ужем и у ширем смислу је први пут усвојена на 14. Конгресу Међународног удружења за кривично право који је одржан 1989. године у Бечу. Међународна кривична дела у ужем смислу су заправо кривична дела садржана у пресудама Нирнбершког (1946. године) и Токијског (1948. године) суда: 1) злочин против мира, 2) злочин против човечности и 3) ратни злочин. За њих се још употребљава назив: кривична дела по нирнбершком или токијском праву. У ширем смислу, међународна кривична дела су сва понашања која међународна заједница жели да сузбије на националном нивоу прописујући обавезу за земље да их инкриминишу као кривична дела и пропишу за њихове учиниоце одређену врсту и меру казне. То су дела у вези са: опојним дрогама, трговином белим робљем, оружјем, нуклеарним материјама, порнографијом и проституцијом, отмицом ваздухоплова и сл.

КРИВИЧНА ДЕЛА ПРЕМА СТАТУТУ МЕЂУНАРОДНОГ ВОЈНОГ СУДА

Статут међународног војног суда (Merle, 1949: 56) усвојен на основу Лондонског споразума савезничких сила 8. августа 1945. године (Прљета, 1992: 35) у члану 6. одређује међународна кривична дела чији ће учиниоци као појединци или као чланови организације бити суђени од стране овог суда. То су: 1) злочини против мира, 2) ратни злочини и 3) злочини против човечности. Поред непосредних извршилаца ових међународних кривичних дела (злочина), кривично су одговорна и лица која се јављају у својству вође, организатора, подстрекача или другог саучесника, а која су учествовала у састављању или извршењу неког заједничког плана или завере ради извршења неког од напред наведених злочина. Овде се, заправо, ради о одговорности и кажњавању саучесника за извршена дела по принципу субјективне акцесорне кривичне одговорности (Dijk, Hovens, 2001: 56-78).

Учиниоцу ових кривичних дела у смислу одредбе чл. 27. и 28. Статута, могу се изрећи следеће врсте казни: 1) смртна казна, 2) друга врста казне (затвора) коју суд нађе за праведну и 3) конфискација (одузимање сваке украдене) имовине.

1. Злочин против мира

Злочин против мира (члан 6. став 2. тачка а.) представља међународно кривично дело које се састоји у планирању, припремању, започињању или вођењу агресорског рата (Фабијанић Гагро, 2008. 1: 1067-1092) или рата којим се крше међународни уговори, споразуми или гаранције, као и у учествовању у неком заједничком плану или завери за извршење неког од ових дела (Сукијасовић, 1957: 380-392). Овде се ради о кривичном делу које је управљено против међународног мира, а којим се изазива, планира, започиње или води нападачки или агресивни рат (који је иначе забрањен одредбама међународног ратног права - Бријан-Келоговим пактом или Париским пактом из 1928. године). Према овој одредби самостално кривично дело представљају и припремне радње, као и само започињање (покушај) овог дела.

2. Ратни злочини

Ратни злочини (Радојковић, 1947: 41) се могу одредити као нарочито тешке повреде правила или обичаја рата које су као такво дело одређене одговарајућим међународним правним актом. Тако према Статуту Међународног војног суда (члан 6. став 2. тачка б.), а потом и према схватањима садржаним у Нирнбершкој пресуди ратни злочини представљају повреде ратних закона и обичаја рата које обухватају (али се и не ограничавају само на њих) (Jackson, 1946: 18): 1) убиство, злостављање или одвођење на принудни рад или на који други циљ цивилног становништва окупираних територија или у окупираним територијама, 2) убиство или злостављање ратних заробљеника или лица на мору, 3) убијање талаца, 4) пљачкање јавне или приватне имовине и 5) намерно разарање градова, вароши или села или пустошење неоправдано војним потребама (Јосиповић, 2007: 34).

Овде се ради о делима којима се крше одредбе женеовских и хашких конвенција (Neave, 1980: 54), а која су управљена према цивилном, неборачком становништву окупираних територија (ратни злочин против цивилног становништва) или према ратним заробљеницима (ратни злочин против ратних заробљеника). Интересантно је да ову кривичноправну заштиту не уживају (изричито наведени) рањеници, болесници, санитетско или верско особље.

3. Злочин против човечности

Злочин против човечности¹⁾ (члан 6. став 2. тачка ц.) је по први пут дефинисан управо Статутом Међународног војног суда. Ту спадају следећи акти:

- 1) убиства,
- 2) истребљење,
- 3) поробљавање,
- 4) депортација и
- 5) остала нечовечна дела.

За постојање злочина против човечности битно је испуњење још два елемента. То су:

- 1) да је радња извршена против било ког цивилног становништва и
- 2) да се радња предузима у одређено време - пре или за време трајања рата.

При томе се као злочин против човечности сматра и свако прогањање на политичкој, расној или верској основи у извршењу или у вези било којег злочина у надлежности овог суда без обзира да ли се тиме врше или не врше повреде закона оне земље у којој су злочини извршени (Марковић, 1973: 176-180).

Овим се кривичним делом практично целим људским групама (припадницима политичке, расне или верске групе) онемогућава или отежава живљење, и то како за време рата, тако и пре рата. Ово је једино међународно кривично дело из надлежности Међународног војног суда које се могло извршити независно од рата или оружаног сукоба (Colin, 1996: 81).

1) Почетак инкриминације злочина против човечности датира из времена Првог светског рата као реакција савезничких сила на злочине које су извршиле турске власти у току 1915. године над Јерменима. Велика Британија и царска Русија су у заједничкој ноти оптужиле Порту за "злочине против човечности и цивилизације". На Версајској мировној конференцији је 1919. године најављено установљење међународног кривичног суда који би, између осталог, био надлежан и за "кршење закона човечности". Тај предлог је спречен од стране САД са образложењем да још увек нема утврђених и универзалних стандарда човечности.

КРИВИЧНА ДЕЛА ПРЕМА ЗАКОНУ БРОЈ 10. КОНТРОЛНОГ САВЕТА ЗА НЕМАЧКУ

Иста међународна кривична дела познаје и Закон број 10. Контролног савета за кажњавање лица одговорних за ратне злочине, злочине против мира и злочине против човечности у члану 2. с тим што поред наведене три врсте злочина познаје и посебно дело које се састоји у самом чланству у злочиначкој групи или организацији које су од стране Међународног војног суда проглашене злочиначким.

У ставу 2. овог члана Закон је изричито одредио да се за ове злочине могу казнити следећа лица: 1) свако лице без обзира на држављанство или својство у коме је делало ако је било главни учинилац или саучесник, 2) лице које је наредило или подстицало или се сагласило са извршењем неког од ових кривичних дела, 3) лице које је било повезано са плановима или радњама које су довеле до извршења неког дела, 4) лице које је било члан организације или групе за вршење ових кривичних дела, 5) лице које је имало високи политички, грађански или војни положај у Немачкој или у некој земљи која је била њен савезник или заједно са њом ратовала или је била њен сателит и 6) лице које је имало висок положај у финансијском, индустријском или привредном животу било које од тих земаља.

Учиниоцу неког од ових кривичних дела се према одредби става 3. овог члана могу изрећи следеће казне: 1) смртна казна, 2) доживотни затвор или затвор на одређени број година са принудним радом или без принудног рада, 3) новчана казна и затвор са или без принудног рада у случају неплаћања новчане казне, 4) конфискација имовине, 5) повраћај неправилно стечене имовине и 6) одузимање појединих или свих грађанских права.

КРИВИЧНА ДЕЛА ПРЕМА СТАТУТУ ХАШКОГ ТРИБУНАЛА

Резолуцијом Савета безбедности Организације уједињених нација број 827 од 25. маја 1993. године усвојен је Статут Међународног трибунала за гоњење лица одговорних за озбиљне повреде међународног хуманитарног права извршене на територији бивше СФР Југославије почев од 1991. године. Овај Статут (познат

као Статут "Хашког трибунала") познаје четири врсте међународних кривичних дела (Јосиповић, 1996: 183-196). То су: 1) тешке повреде Женевских конвенција од 1949. године, 2) кршење закона и обичаја ратовања, 3) геноцид и 4) злочини против човечности (Јовашевић, 2002: 96). Учиниоцу ових кривичних дела од стране Трибунала се може према члану 24. изрећи само једна врста казне и то казна затвора у трајању према општој пракси судова у Југославији при чему је судско веће обавезно да узме у обзир тежину извршеног кривичног дела (објективне околности) и лична својства оптуженог (субјективне околности). Уз казну се учиниоцу међународног кривичног дела могу изрећи и следеће санкције: 1) повраћај имовине њиховим правим власницима (реституција) и 2) одузимање добити која је прибављена криминалном делатношћу.

1. Тешке повреде Женевских конвенција

У члану 2. Статут Хашког трибунала предвиђа кривично дело под називом: "Тешке повреде Женевских конвенција од 1949. године" (Džouns, Pauls, 2005: 131). Ово међународно кривично дело чини лице које изврши или нареди вршење (Звонарек, 1997: 151-169) тешких повреда Женевских конвенција од 12. августа 1949. године против лица или имовине које се састоји у (Јосиповић, 2000, 263): 1) намерном убијању, 2) мучењу и нехуманом поступању укључујући и биолошке експерименте, 3) намерном проузроковању патњи и тешких телесних повреда и нарушавању здравља, 4) масовном разарању и присвајању имовине које није оправдано војном потребом, а које је извршено незаконито и безобзирно, 5) присиљавању ратних заробљеника или цивила да служе у оружаним снагама непријатељске силе, 6) намерном лишавању ратних заробљеника и цивила права на поштено и регуларно суђење, 7) незаконитој депортацији, трансферу или незаконитом затварању цивила и 8) узимању цивила као талаца.

Да би се могло радити о овом међународном кривичном делу, потребно је да је радња извршења предузета у односу на заштићено добро под следећим условима: 1) да постоји оружани сукоб (Фабијанић Гагро, 2008: 1067-1092) - ситуација када се прибегло оружаној сили између држава или када постоји продужено оружано насиље између власти и организованих наоружаних група или пак између таквих група унутар једне државе, 2) да постоји веза између кривичног дела и оружаног сукоба – довољно је да су кривична

дела била тесно повезана са непријатељствима која су се догађала на деловима територија које су биле под контролом страна у сукобу, 3) оружани сукоб мора бити међународног карактера (Бачић, 1992: 671-679). Такав сукоб постоји у случају сукоба две или више држава или када једна држава интервенише својим трупима или на други начин делује за рачун једне од страна у сукобу (када држава има општу контролу над трупима у сукобу које делују у другој држави) и 4) жртве злочина морају припадати групи заштићених лица у складу са одредбама Женевских конвенција из 1949. године (Фабијанић Гагро, 2008, 2: 115-135).

2. Кршење закона и обичаја ратовања

"Кршење закона и обичаја ратовања" је међународно кривично дело предвиђено у члану 3. Статута Хашког трибунала (Петичушић, 1997: 183-193). Дело чини лице које предузме неку од следећих алтернативно наведених радњи извршења, при чему се дело не ограничава само на ове радње (Грозданић, Куртовић, 2001: 791-805): 1) употреби бојне отрове или друго оружје намењено да наноси сувишне и непотребне патње, 2) безобзирно разара места, градове или села или их пустоши ако то није оправдано војном потребом, 3) нападне, бомбардује било којим средством небрањене градове, села, насеља или зграде, 4) осваја, разара или намерно оштећује институције намењене религији, добротворним активностима или образовању, уметности или науци, историјским споменицима или уметничким или научним радовима и 5) пљачка јавну или приватну имовину.

Кроз ово међународно кривично дело (Gutman, Rieff, 1999: 78) заправо су инкриминисана следећа противправна понашања (Maughan, 1951: 109): 1) кршење одредби Женевских конвенција које нису квалификоване као "тешке повреде", 2) кршење члана 3. Женевских конвенција из 1949. године и других обичајних правила унутрашњих сукоба и 3) кршење споразума којима се обавезују стране у сукобу нпр. споразума који још нису прерасли у обичајно међународно право.

3. Геноцид

Најтеже кривично дело данашњице "злочин над злочинима" – геноцид (Лукшић, 2001: 283-291) је предвиђено у члану 4. Статута

Хашког трибунала. Ово дело се састоји у намерном²⁾ уништењу³⁾ у целини или делимично националне, етничке, расне или религиозне групе (Деган, 2008: 77-95). Пракса Хашког трибунала (Фабијанић Гагро, Шкорић, 2008: 1387-1419) није прихватила екстензивно тумачење појма геноцида које би укључивало намеру уништења националног, језичког, верског, културног или неког другог идентитета групе, а без њеног физичког уништења.

Битно је за постојање овог међународног кривичног дела да је у напред наведеној намери⁴⁾ предузета једна од следећих више алтернативно предвиђених радњи: 1) убијање чланова одређене групе, 2) проузроковање физичких или менталних повреда члановима групе, 3) намерно смештање чланова групе у такве услове живота смишљене да доведу до њеног физичког, делимичног или потпуног уништења⁵⁾, 4) спровођење мера са намером да се спречи рађање унутар групе и 5) намерно премештање деце једне групе у другу групу.

- 2) Геноцидна намера је најзначајнија карактеристика кривичног дела геноцида. Она се мора односити на уништење значајног дела групе. Тај значајан део је довољно "значајан" да утиче на групу у целини. Овај квантитативни критеријум је допуњен и могућношћу које су извршиоцу овог кривичног дела стајале на располагању, па се тако ова намера доказује и када је она испољена само у односу на групу у оквиру ограниченог географског подручја. И коначно, геноцидна намера узима у обзир и квалитативне одлике нападнутог дела групе дозвољавајући могућност да се као суштински део укупне групе квалификује онај део који представља њен симбол или је битан за њен опстанак (пресуда у случају Примена Конвенције о спречавању и кажњавању злочина геноцида у предмету Босна и Херцеговина против Србије и Црне Горе од 26. фебруара 2007. године).
- 3) Уништење групе значи физичку деструкцију, а не деструкцију њеног културног бића.
- 4) Постојање геноцидне намере у досадашњој пракси Хашког трибунала је утврђивано путем следећих критеријума: а) општи контекст који обухвата следеће елементе: 1) ширина и распрострањеност извршених дела, 2) шири политичка доктрина из које су дела произишлаго, 3) обим остварених или покушаних дела, 4) методичност у планирању убијања, 5) систематичност убијања и уклањања лешева, 6) дискриминаторски карактер дела и 7) дискриминаторска намера оптуженог, б) извршење других кривичних дела систематски усмерених против исте групе, ц) број почињених злочина, д) систематско усмеравање на цивиле због њихове припадности одређеној групи и е) понављање деструктивних и дискриминаторских дела.
- 5) У пракси Хашког трибунала овај облик геноцида је извршаван следећим делатностима: а) држањем затвореника у загушљивим и пренатрпаним просторијама, б) спавање затвореника на поду и без ћебади, ц) ускраћивање затвореницима хране и воде, д) давање затвореницима нечисте воде која би проузроковала њихово оболевање, е) ускраћивање лекова затвореницима, ф) неуказивање лекарске помоћи затвореницима и г) излагање затвореника напорном раду.

Поред непосредног предузимања наведених радњи (непосредни извршилац) , као радње извршења геноцида сматрају се и следеће (Шакић, Седлар, Тојчић, 1993: 407-454): 1) учешће у завери ради вршења геноцида, 2) директно и јавно подстицање на вршење геноцида (подстрекавање), 3) покушај вршења геноцида као и 4) саучесништво у било ком облику у вршењу геноцида (Деган, 2008: 77-95).

4. Злочин против човечности

"Злочин против човечности" представља кривично дело предвиђено у члану 5. Статута Хашког трибунала. Код описа бића овог међународног кривичног дела изричито је наведено да се његова радња може предузети само за време оружаног сукоба (међународног или унутрашњег карактера) према цивилном становништву ако се састоји у: 1) убиству, 2) истребљењу, 3) заробљавању, 4) депортацији, 5) затварању, 6) мучењу, 7) силовању, 8) прогону на политичкој, расној и религијској основи и 9) предузимању друге нечовечне радње.

Да би се могло радити о злочину против човечности Статутом наведене делатности морају бити извршене под следећим условима: 1) мора постојати напад – напад постоји и када није употребљена оружана сила, али ако се он јавља у облику злостављања цивилног становништва или у поступцима којима се припремају овакве радње, 2) дела оптуженог морају бити део тог напада, 3) напад мора бити усмерен против цивилног становништва било које категорије, 4) напад мора бити распрострањен или систематски. Напад је распрострањен када је по својој природи опсежан или када је управљен против великог броја лица. Напад је систематски када се односи на организовану природу аката насиља при чему постоји мала вероватноћа да се то случајно догодило и 5) извршилац дела мора да зна (да је свестан) да његова дела улазе у оквир распрострањеног или систематског напада усмереног против цивилног становништва.

5. Кривична дела према Статуту Трибунала за Руанду

Иста међународна кривична дела (Alvarez, 1999: 365-392), као и Статут Хашког трибунала, са идентичним обележјима и карактеристикама познаје и Статут Међународног кривичног трибунала за Руанду. Резолуцијом Савета безбедности Организације уједиње-

них нација број 955 од 8. новембра 1994. године усвојен је Статут Међународног кривичног трибунала за Руанду (Деган, 2008: 77-95). Овај трибунал је надлежан за кажњавање лица која су одговорна за геноцид и друга тешка кршења међународног хуманитарног права која су извршена на подручју Руанде, као и њених грађана која су извршила таква дела на подручју суседних држава у току 1994. године. С обзиром да се према правној квалификацији Савета безбедности ОУН овде није радило о међународном оружаном сукобу, то овај Трибунал и није надлежан за кривично дело које се састоји у "тешком кршењу Женевских конвенција из 1949. године", као ни за "кршење закона и обичаја рата".

Наиме, овај Статут (познат и као Статут трибунала за Руанду) познаје три врсте међународних кривичних дела. То су: 1) геноцид у члану 2., 2) злочин против човечности у члану 3. и 3) злочин који се састоји у тешком кршењу члана 3. Женевских конвенција и Другог допунског протокола из 1977. године у члану 4. (Jonson, 1996: 211-233). Учиниоцу ових кривичних дела од стране Трибунала се може изрећи само једна врста кривичне санкције, и то казна затвора која се може јавити у два облика и то као: 1) казна доживотног затвора и 2) казна затвора у временски одређеном трајању. При одмеравању казне учиниоцу међународног кривичног дела судско веће Трибунала за Руанду је обавезно да узме у обзир тежину извршеног кривичног дела (објективне околности) и лична својства оптуженог (субјективне околности). Уз казну се учиниоцу дела могу изрећи и две мере и то: 1) повраћај имовине њиховим правим власницима (реституција) и 2) одузимање добити која је прибављена криминалном делатношћу.

КРИВИЧНА ДЕЛА ПРЕМА РИМСКОМ СТАТУТУ

Римски Статут сталног Међународног кривичног суда (Сјекавица, 2002: 73-87) усвојен на Дипломатској конференцији ОУН у Риму 17. јула 1998. године прописује да ће се пред овим судом водити кривични поступак, утврђивати кривична одговорност и изрицати кривична санкција лицима која су учинила најозбиљније злочине признате од стране међународне заједнице као целине. У члану 5. овог Статута проглашена је надлежност суда за следећа међународна кривична дела (Старчевић, 2002: 590): 1) злочин геноцида, 2) злочин против човечности, 3) ратне злочине и 4) злочин

агресије. Према члану 77. учиниоцу неког од ових међународних кривичних дела суд може изрећи следеће казне: 1) затвор у одређеном трајању који не може да пређе максимум од 30 година, 2) доживотни затвор када је та казна оправдана екстремном тежином злочина и индивидуалним околностима везаним за учиниоца дела, 3) новчану казну према критеријуму који је одређен у Правилима доказивања и процедуре и 4) конфискацију прихода, власништва и добара који су директно или индиректно прибављени извршеним злочином.

1. Геноцид

Злочин геноцида⁶⁾ је предвиђен у одредби члана 6. овог Статута. Ово кривично дело (Satzger, 2005: 193) се чини у намери да се уништи у целини или делимично национална, етничка или верска заједница⁷⁾ на један од следећих начина (Лукшић, 2001: 283-291): 1) убијањем чланова групе⁸⁾, 2) проузроковањем тешких физичких или менталних патњи чланова групе, 3) намерном подвргавању групе животним условима који треба да доведу до њеног потпуног или делимичног уништења, 4) предузимањем мера уперених ка спречавању рађања у оквиру групе и 5) принудном премештању деце из једне у другу групу. Дакле, овде се ради о преузимању одредби Конвенције ОУН о спречавању и кажњавању злочина геноцида из 1948. године у погледу одређивања бића овог најтежег међународног кривичног дела упереног против "човечанства".

2. Злочин против човечности

У члану 7. Статута Међународног кривичног суда предвиђен је злочин против човечности. Римски Статут разликује ово кривично дело од дела геноцида иако у време када је оно било уведено у систем међународно правних инкриминација у делу теорије је

- 6) У делу правне теорије се сматра да геноцид не представља самостално кривично дело, већ да је то само врста злочина против човечности.
- 7) Овом инкриминацијом су заштићене само стабилне групе, које карактерише сталност и чијим се чланом постаје на основу рођења, док су искључене несталне скупине чијим се чланом постаје на основу индивидуалне одлуке. На том становишту стоји и Међународни кривични трибунал за Руанду у случају Акајесе.
- 8) За постојање геноцида није потребан и већи број жртава. Наиме, сматра се да је довољно да учинилац убије једно или више лица. Исто тако геноцид може учинити и изоловани појединац ако поступа са геноцидном намером и ако се његово понашање поклапа са другим сличним понашањима, а такве је природе да може довести до уништења целе скупине.

било мишљења да су ова два појма садржински идентична. Злочин против човечности представља делатности извршене као део распрострањеног или систематичног напада⁹⁾ упереног против било ког цивилног становништва¹⁰⁾.

У смислу овог кривичног дела напад подразумева следеће радње извршења: 1) убиство, 2) уништавање, 3) поробљавање – вршење овлашћења која претпостављају власништво над неким лицем, 4) депортацију или намерно премештање становништва (протеривање)– насилно премештање становништва са подручја на коме законито борави, 5) затварање или друга строга лишавања слободе нарушавањем основних правила међународног права, 6) тортуру (мучење) – наношење физичких и психичких бола, патњи, нелагодности лицу коме је одузета слобода, 7) силовања, сексуално ропство, насилне трудноће, изазивање стерилитета или било који други облик сексуалног угрожавања, 8) прогон било које групе или колектива по политичкој, верској, расној, националној, етничкој, културној или полној основи или друга поступања која су опште недопуштена по међународном праву – овде се ради о одузимање међународно признатих права некој скупини, 9) изазивање нестанка лица (присилно нестајање лица) – свако одузимање слободе кретања које спроводи држава или нека друга организација, 10) злочин апартхејда – нечовечна поступања која су извршена у оквиру институционализованог режима и 10) остали нехумани поступци којима се намерно проузрокују тешке патње или озбиљно угрожавање физичког или менталног здравља.

3. Ратни злочини

Ратни злочини су дефинисани у одредби члана 8. Римског статута. Овде се ради о сложеној диспозицији кривичноправне норме, па се разликује више облика овог тешког кривичног дела ("тешка кршења закона и обичаја рата"). Дело се састоји из различитих делатности које су извршене као део плана или политике или ако је тај злочин извршен у великом (масовном) броју случајева. Ови злочини могу да буду извршени и у међународном и у немеђународном оружаном сукобу.

9) Сматра се да се овакав напад састоји у нападу у оквиру државне политике или остварења циљева неке друге организације. Тај напад не мора бити нужно и војне природе. Ово дело може бити извршено и за време рата и за време мира. Отуда следи да изоловани појединачни напади не долазе под удар ове инкриминације.

10) Код овог злочина жртва није појединац, него целокупно човечанство.

Први облик ратних злочина се састоји у озбиљном кршењу Женевских конвенција од 12. августа 1949. године, а нарочито у (Атанацковић, 1981: 60): 1) намерном убијању, 2) мучењу или нехуманом поступању укључујући и биолошке експерименте, 3) намерном наношењу великих патњи, озбиљних телесних повреда или нарушавању здравља, 4) великом разарању или отуђењу имовине без оправдане војне потребе која су извршена незаконито и безобзирно, 5) присиљавању ратних заробљеника или других заштићених лица да служе у непријатељским снагама, 6) намерном лишавању ратних заробљеника и других заштићених лица права на поштено и правично суђење, 7) незаконитом прогонству, трансферу или незаконитом затварању лица и 8) узимању талаца.

Други облик ратних злочина се састоји у озбиљном нарушавању закона и обичаја који се примењују у међународном оружаном сукобу, унутар утврђеног оквира међународног права, а нарочито (Милојевић, 1994: 156-161):

1. намерно усмеравање напада против цивилног становништва или против појединих цивилних лица која нису директно умешана у сукоб,

2. намерно усмеравање напада на цивилне објекте тј. објекте који нису војни циљеви,

3. намерно усмеравање напада на особље, инсталације, материјале, јединице или возила укључена у хуманитарну помоћ или мировну мисију у складу са Повељом ОУН све док имају право на заштиту или пружају помоћ цивилима или цивилним објектима по међународним законима који важе за стране у сукобу,

4. намерно започињање напада знајући да ће такав напад проузроковати пропратна страдања или наношење повреда цивилима или наношење штете цивилним објектима или да ће проузроковати велика, дуготрајна и озбиљна оштећења животне средине који би били очигледно прекомерни у односу на конкретно очекивану војну корист,

5. напад или бомбардовање било којим средствима градова, села, боравишта или грађевина које нису брањени или нису војни објекти,

6. убијање или рањавање војника који је положио своје оружје са циљем да се преда или више нема намеру да се брани,

7. злоупотреба заставе којом се даје знак за примирје, заставе или војног обележја и униформе који припадају непријатељу или

Уједињеним нацијама, као и злоупотреба карактеристичних знакова дефинисаних Женевским конвенцијама које изазивају смрт или озбиљне телесне повреде,

8. директан или индиректан трансфер (пресељење) од стране окупационе силе дела свог становништва на окупирану територију или депортација или трансфер свих делова становништва са окупираних територија у оквиру или изван те територије,

9. намерно усмеравање напада на верске, образовне, уметничке или научне грађевине које се користе у добротворне сврхе, историјске споменике, болнице и места где се окупљају болесни и рањени под условом да то нису војни циљеви,

10. подвргавање лица која имају моћ на супротној страни физичком сакаћењу или медицинским или научним експериментима које врсте који нису оправдани медицинским, стоматолошким или болничким лечењем тог лица, нити су изведени у његовом интересу, а које могу да изазову смрт или озбиљно угрожавање здравља тог лица,

11. убијање или рањавање издајника који припадају непријатељском народу или војсци,

12. објављивање да неће бити милости,

13. уништавање или конфискација непријатељске имовине осим уколико то строго не захтевају интереси рата,

14. укидање, суспендовање или забрана права и учешћа у поступку пред судом држављанима непријатељске стране,

15. принуђавање припадника непријатељске стране да учествује у ратним операцијама упереним против сопствене земље, чак и ако су били у војној служби пре почетка рата,

16. пљачкање града или било ког другог места у ситуацији када је заузет у нападу,

17. коришћење отрова и средстава који у себи садрже отрове,

18. коришћење загушљиваца, отровних или других гасова и сличних течности, материја или изума,

19. коришћење муниције која се лако шири или се спљошти у људском телу, као што су меци са чврстом чауром која не покрива у целини средину метка или је покрива, али има засеке,

20. коришћење оружја, пројектила, материјала или метода ратовања који су такве природе да могу изазвати сувишне повреде

или непотребне патње или се њима крше међународни закони о оружаном сукобу под условом да су они забрањени,

21. извршавање дела који изазивају срамоту и угрожавају лично достојанство, конкретно понижавање и деградирање личности,

22. извршење дела силовања или сексуалног ропства, присиљавање на проституцију, насилну трудноћу, присилну стерилизацију или било који други облик сексуалног злостављања,

23. искоришћавање присуства цивила или других међународно заштићених лица да би се повратиле одређене тачке или позиције или области или да би се одређене војне снаге заштитиле од војних операција,

24. намерне нападе на грађевине, медицинске јединице, транспорт и особље које користи очигледне знаке у складу са међународним правом,

25. намерно прибегавање изгладњавању цивила као метода ратовања лишавајући их ствари неопходних за њихов опстанак, укључујући и намерно спречавање дељења минималних залиха обезбеђених Женевским конвенцијама и

26. регрутовање или на други начин стављање у војну службу деце испод 15 година у националне оружане снаге или њихово коришћење за активно учествовање у борбама.

Трећи облик ратних злочина из члана 8. Римског статута се састоји о озбиљном кршењу члана 3. Женевских конвенција у случају оружаног сукоба који није међународног карактера, а које су делатности учињене према цивилном становништву које није активно учествовало у борбама, укључујући и припаднике војних формација који су положили оружје или лица која су ван борбе услед болести, рањавања, казне или другог разлога. Ово се дело може извршити вршењем следећих радњи: 1) насиљем према животу, посебно убиствима свих врста, сакаћењем, окрутним понашањем и тортуром, 2) поступањем на изразито срамотан начин према личном достојанству, а посебно на начин који понижава лица, 3) узимањем талаца и 4) доношењем пресуда и извршењем смртне казне без претходне објаве пресуде од стране регуларно контролисаног суда који би обезбедио све законске гаранције које су опште признате као неопходне.

Четврти облик ратних злочина из члана 8. Римског статута предвиђа кривично дело којим се врше озбиљне повреде закона и

обичаја ратовања у оружаним сукобима унутар утврђених оквира међународног права, а нарочито ако се предузимају следећи акти:

1. намерно усмеравање напада на цивилно становништво или на цивилна лица која не учествују активно у непријатељствима,

2. намерно усмеравање напада на грађевине, материјале, медицинске јединице, транспорте и особље које користи очигледне ознаке регулисане Женевским конвенцијама у складу са међународним правом ,

3. намерно усмеравање напада на особље, инсталације, материјале, јединице или возила хуманитарне помоћи или мировне мисије у складу са Повељом Уједињених нација све док имају право на заштиту и пружање помоћи цивилима и цивилним објектима по праву оружаних сукоба,

4. намерно усмеравање напада на верске, образовне, уметничке, научне грађевине, као и грађевине за добротворне сврхе, историјске споменике, болнице и места где су окупљени рањеници и болесници под условом да то нису војни објекти,

5. пљачкање насеља и места, чак и када су заузета приликом напада,

6. силовање, сексуално ропство, присиљавање на проституцију, насилну трудноћу, присилну стерилизацију или било који други облик сексуалног злостављања дефинисане као озбиљне повреде Женевских конвенција,

7. регрутовање или на други начин стављање у војну службу деце испод 15 године у националне оружане снаге или њихово коришћење за активно учествовање у борбама,

8. наређење за пресељавање цивилног становништва из разлога везаних за сукоб, осим ако то захтева сигурност цивила или неопходни војни разлози,

9. подмукло убијање или рањавање војника супротне стране,

10. објављивање да неће бити милости,

11. подвргавање лица која имају моћ на супротној страни, физичком сакаћењу или медицинским или научним експериментима које врсте који нису оправдани медицинским, стоматолошким или болничким лечењем тог лица, нити су изведени у његовом интересу, а које могу да изазову смрт или озбиљно угрожавање здравља тог лица и

12. уништавање или конфискација имовине супротне стране, осим ако то није учињено из разлога императивне војне потребе у сукобу.

4. Злочин агресије

У међународном кривичном праву, злочин агресије је први пут дефинисан као злочин против мира у Лондонском споразуму којим је основан Међународни војни суд у Нирнбергу (Деган, 2003: 169-195). У члану 6. Статута Међународног војног суда који је додат уз Лондонски споразум су одређени појам и елементи агресије. Потом је Комисија за међународно право ОУН 1996. године у Нацрту Кодекса злочина против мира и безбедности човечанства у члану 16. одредила дело агресије. Оно постоји када "појединац као вођа или организатор активно суделује или нареди планирање, припремање, отпочињање или вођење агресивног рата који предуме нека држава". Данас међународно кривично дело агресије (иначе наведено у члану 5. Римског статута) није ближе описано по садржини, карактеристикама и обележјима бића¹¹⁾. Но, у погледу квалификације овог дела Статут Међународног кривичног суда упућује на одговарајућу примену Резолуције Генералне скупштине ОУН број 3314 из 1974. године. Наиме, у члану 3. ове Резолуције је прецизирано шта представља акт агресије без обзира да ли је рат објављен или не (Багињан, 1955: 75).

Према овој одредби дело агресије представљају следећи акти (Лазаревић, 1995: 80): 1) инвазија или напад оружаних снага једне државе на територију друге државе, као и свака војна окупација, макар и привремена која произађе из такве инвазије или напада или анексија територије или дела територије друге државе употребом силе, 2) бомбардовање територије неке државе од стране оружаних снага друге државе или употреба било ког оружја од стра-

11) Посебна радна група за злочин агресије која је основана при Скупштини држава чланица Римског статута сваке године заседа на Универзитету Принстон у САД у покушају да одреди појам, елементе и карактеристике овог међународног кривичног дела. Највећи проблем у његовом дефинисању представља однос међународног тужиоца при Међународном кривичном суду и Савета безбедности у погледу оцене да ли је у конкретном случају извршена агресија једне државе на другу државу. Наиме, међународни тужилац не би требало да буде везан за одлуку ниједног политичког органа, па чак ни таквог органа као што је Савет безбедности, јер то може да буде противно интересима правде. С друге стране, највеће светске силе, као сталне чланице Савета безбедности не желе да се одрекну доношења тако важне одлуке од значаја за питања међународног мира и безбедности – да ли је извршена агресија и да такву одлуку препусте инокосном органу – међународном тужиоцу.

не једне државе против територије друге државе, 3) блокада лука или обала једне државе од стране оружаних снага друге државе, 4) напад оружаних снага једне државе на копнене, поморске или ваздухопловне снаге, поморску или ваздушну флоту друге државе, 5) употреба оружаних снага једне државе које се с пристанком државе пријема налазе на њеној територији противно условима предвиђеним у споразуму, односно остајање тих снага на територији државе пријема и после истека споразума, 6) радња једне државе која своју територију стави на располагање другој држави да би је ова искористила за извршење акта агресије против неке треће државе и 7) упућивање од стране, односно у име једне државе оружаних банди, група, нерегуларних војника или најамника који против друге државе врше акте оружане силе толико озбиљно да се они изједначају са напред наведеним актима, односно представљају значајно учешће једне државе у томе.

Но, интересантно је решење према коме је у Резолуцији изричито наведено да поред наведених аката који су одређени као дело агресије, Савет безбедности ОУН у складу са Повељом Организације уједињених нација може одлучити да се под овај појам подведу и неки други акти не остављајући критеријум за ово одређивање (Triffterer, 2001: 811-881). При томе је у члану 5. Резолуције изричито наведено да никакав разлог било које природе, политичке, економске, војне или друге врсте не може оправдати агресију. Агресивни рат је злочин против међународног мира и свака агресија повлачи међународну одговорност. Објект заштите код овог кривичног дела је мир међу народима и њиховим државама. По својој природи ово је кривично дело *delicta communia*, иако у пракси учинилац дела мора да има одређени политички, државни, службени или војни положај, својство или утицај да би уопште могао да предузме радњу извршења.

ЗАКЉУЧАК

Настало у оквиру и под окриљем међународног ратног (и хуманитарног) права, међународно кривично право је почетком трећег миленијума стекло "право грађанства" као најмлађа кривичноправна дисциплина. Ступањем на снагу Римског статута Међународног кривичног суда, коначно је инаугурисана ова грана права у материјалном, процесном и извршном смислу. Но, и пре тога, кроз низ парцијалних међународних правних аката (универзалног или ре-

гионалног карактера) или уговора међу појединим државама као и кроз судску праксу (у првом реду нирнбершког и токијског суда) стасавала је ова грана права кроз изградњу основних кривично-правних појмова и института.

То су: 1) међународно кривично дело (које се разликује од кривичног дела са елементом иностраности), а које може да се јави у два вида: као дело у ужем смислу (право) и дело у ширем смислу (неправо или мештовито), 2) кривична одговорност (чија је претпоставка навршених 18 година живота учиниоца дела при чему се на страни учиниоца може јавити једно (и чести више лица, а понекад и правно лице – организација па чак и читава држава) и 3) систем кривичних санкција – казни које изричу наднационални судски органи. Управо о овим основним појмовима и институтима међународног кривичног права говори и овај рад.

Dragan Jovasevic

SYSTEM OF INTERNATIONAL CRIMINAL ACTS

Summary

After a long historical development, the second half of the 20 th century has inaugurated the new, latest branch of the punitive law – international criminal law. By its legal nature and characteristics it is somewhere between the national criminal law and international public law, maintaining its peculiarity and independence. The basic and most important notion and institute of this branch of law is certainly the international criminal act. In the theory of law, there are several views on the notion and contents of the international criminal act. However, it can be concluded that this notion implies a socially dangerous, illegal act committed by the perpetrator and defined as a criminal act whose perpetrator is to punished as prescribed by the law. Such a defined notion of the international criminal act includes its basic elements, and these are as follows: 1) the act of a man (including the act of an adult person that can be committed in three forms: acting, non-acting and failure to provide proper supervision), effect and causality, 2) social danger, 3) unlawfulness, 4) definition of an act by rules and 5) guilt of the perpetrator. There are two kinds of international criminal acts: international criminal acts in a narrow sense and international criminal acts in a broad sense. The most significant are certainly the international criminal acts in a narrow sense that are directed towards violation or endangering of the universal, general civilisation values – international law and humanity – what

is actually the subject of protection from these criminal acts. Apart from the international criminal act, the theory of law also includes a foreign criminal act (any criminal act with a foreign element). By all this, these two notions coincide largely, but are also considerably different from each other. In this paper the author has analysed notion and basic elements of international crimes.

Key Words: international legal documents, criminal act, responsibility, court, sanction

ЛИТЕРАТУРА

- Alvarez J.E., (1999), "Crimes of States /Crimes of Hate, Lessons from Rwanda", *The Yale Journal of International Law*, 24.
- Атанацковић А., (1981), *Кривично право, Посебни део*, Београд
- Багињан К.А., (1955), *Агресија – тјажачише међународное преступление к вопросу об определении агрессии*, Москва
- Бачић Ф., (1992), "Кривичноправни аспекти рата у Републици Хрватској", *Законитост*,
- Загреб, 5.
- Врачан С., (2009), "Изнимка посебног казненог дјела у међународном уговору", *Зборник Правног факултета у Загребу*, Загреб, 3.
- Есер У., (2003), "На путу ка Међународном казненом суду: настанак и темељне црте Римског статута", *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, Загреб, 1.
- Грозданић В., Куртовић А., (2001), "Особна одговорност и кривња према Статуту Међународног казненог суда за тешка кршења међународног хуманитарног права на подручју бивше Југославије", *Зборник Правног факултета у Ријеци*, Ријека, 2.
- Gutman R., Rieff D., (1999), *Crimes of war: what the public should know*, New York, London
- Деган В.Ђ., (2003), "Приговори о ненадлежности и недопустивости пред неким међународним судбеним тијелима", *Зборник Правног факултета у Ријеци*, Ријека, 3.
- Деган В.Ђ., (2008), "Злочин геноцида пред међународним кривичним судиштима", *Зборник Правног факултета у Загребу*, Загреб, 1-2.
- Dijk W.M.A., Hovens J.I., (2001), *Arresting war criminals*, Hague
- Димитријевић В., Рачић О., Ђерић В., Папић Т., Петровић В., Обрадовић С., (2007), *Основи међународног јавног права*, Београд
- Džouns Dž., Pauls S., (2005), *Međunarodna krivična praksa*, Сарајево
- Ђурђић В., Јовашевић Д., (2003), *Међународно кривично право*, Београд
- Ђурђић В., Јовашевић Д., (2006), *Кривично право, Посебни део*, Београд

- Звонарек И., (1997), "Кршење међународног ратног и хуманитарног права од стране агресора тијekom домовинског рата", *Правни вјесник*, Осигек, 3-4.
- Jackson R.H., (1946), *The case the nazi war criminals*, New York
- Jonson D.L. (1996), "The International Tribunal for Rwanda", *International Review of Penal Law*, 1-2.
- Јовашевић Д., (2002), *Коментар Кривичног закона СР Југославије*, Београд
- Јовашевић Д., (2006), *Лексикон кривичног права*, Београд
- Јовашевић Д., (2007), *Кривични законик Републике Србије са уводним коментаром*, Београд
- Јосиповић И., (1996), "Правни и политички аспекти настанка Међународног казненог суда за бившу Југославију", *Зборник радова, Хрватска и Уједињени народи*, Загреб
- Јосиповић И., (2000), *Хашко имплементацијско казнено право*, Загреб
- Јосиповић И., (2007), *Ратни злочини – приручник за праћење суђења*, Осигек
- Лазаревић Љ., (1995), *Кривично право, Посебни део*, Београд
- Лукшић Б., (2001), "Genocide and command responsibility", *Зборник Правног факултета у Сплиту*, Сплит, 4.
- Марковић М., (1973), *Нирнбершко суђење – примена нових начела у међународном кривичном праву*, Зборник Института за криминологију и социолошка истраживања, Београд, 2.
- Maughan V., (1951), *UN and war crimes*, London
- Merle M., (1949), *Le proces de Nuremberg et le chatiment des criminels de guerre*, Paris
- Милојевић М., (1994), "Неки правни проблеми међународног кривичног судства", *Анали Правног факултета у Београду*, Београд, 1-2.
- Neave A., (1980), *Nuremberg: особно свједочанство о суђењу главним нацистичким ратним злочинцима 1945-1946.*, Загреб
- Новоселец П., (2004), *Опћи део казненог права*, Загреб
- Петичушић А., (1997), "Systematic rape a weapon of war in Croatia and Bosna", *Правник*, Загреб, 3-4.
- Prince M., Prince M.A., (1967), *UN genocido impuni: L' Armenocide*, Beirut
- Прљета Љ., (1992), *Злочин против човечности и међународног права*, Београд
- Радојковић М., (1947), *Рат и међународно право*, Београд
- Satzger H., (2005), *Internationales und Europaisches Strafrecht*, Baden Baden
- Сјекавица М., (2002), "Стални међународни казнени суд", *Правник*, Загреб, 1.

- Старчевић М., (2002), *Извори међународног хуманитарног права*, Београд
- Сукијасовић М., (1957), "Међународна кривична одговорност за агресију", *Југословенска ревија за међународно право*, Београд, 3.
- Triffterer O., (1997), "Acts of violence and international criminal law", *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, Загреб, 1.
- Фабијанић Гагро С., (2008), "Промјена квалификације оружаног сукоба", *Зборник Правног факултета у Ријеци*, Ријека, 2.
- Фабијанић Гагро С., (2008), "Заштита особа у немеђународном оружаном сукобу", *Правни вјесник*, Осиек, 2.
- Фабијанић Гагро С., Шкорић М., (2008), "Злочин геноцида у пракси међународних ad hoc трибунала", *Зборник Правног факултета у Загребу*, Загреб, 6.
- Цигар Н., Мештровић С., (1995), *Genocide in Bosnia: the politice of ethnic cleaning*, Texas
- Chalk F., Jonassohn K., (1990), *The history and sociology of genocide: analyses and case studies*, New Haven, London
- Colin M., (1996), *Le crime contre l'humanite*, Eres
- * (1948), Нирнбершка пресуда, Београд
- Шакић В., Седлар С., Тојчић А., (1993), "Ратни злочини и злочин геноцида у агресији Србије на Републику Хрватску 1991. године", *Друштвена истраживања*, Загреб, 2-3.

Овај рад је примљен 23. марта 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. маја 2010. године.